

Julliard et Michel Winock. – Paris: Ÿd. du Seuil, 1996. – 1259 p.

7. *Gurvitch G. DŸterminismes sociaux et libertŸ humaine. Vers l’Ÿtude sociologique des cheminements de la libertŸ. 2-me Ÿd. revue et complŸtŸe. – Paris: Presses Universitaires de France, 1963. – 327 p.*

8. *Vovelle M. La chute de la monarchie. 1787–1792. – Paris: Ÿd. du Seuil, 1972. – 291 p.*

Володимир Заблоцький

Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна

ДЕРЖАВНА МОВА В ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ

© Заблоцький В., 2006

Мовна політика в державотворчих процесах України є важливим чинником стабілізації і розвитку суспільства, визначальна роль в яких і належить політичній еліті. Цій проблемі присвячена запропонована стаття.

Language policy in state development processes in Ukraine is an important factor of stabilization and development of the society, where political elite has a determinative. The suggested article is devoted to this problem.

Політична еліта розробляє і впроваджує засобами владних важелів політику, взагалі, мовну, зокрема. Відомий англійський соціолінгвіст Р.Т. Белл з цього приводу зауважує: “Досі ми не звертали уваги на питання, хто ж має вирішальний голос у справі мовного планування в країнах, що розвиваються (а циніки твердять, що в інших так само). Відповідь може бути одна: еліта” [10, с. 221]. Чого не можна сказати про наших провідників. Ще в 1995 році Конгрес української інтелігенції констатував: “Наш народ упродовж століть всупереч заборонам оберегав і викохував рідну мову, і зараз, у самостійній державі, йому доводиться боротися за її порятунок”. Безпрецедентно: народ має свою мову, а більшість урядовців розмовляє мовою чужої країни, з викликом демонструючи „незалежність” від власного народу” [3, с. 1–2].

Державність української мови – чи не єдиний здобуток нашої незалежності. Але як у минулому, так і нині мовні питання нашою елітою вирішуються кволо. Здається, законодавчо мовні вимоги до державних діячів достатні для виконання своїх обов’язків. Володіння державною мовою зараховано до головних вимог, які Конституція України висуває до кандидатів на пост Президента України (ст. 103), професійних суддів (ст. 127), суддів Конституційного Суду України (ст. 148) тощо [4]. Реалізація вищеназваних вимог можлива лише за наявності політичної волі та патріотичних обов’язків влади та її провідників. Втім, як зазначають фахівці правничих наук, поточне законодавство не встановило критеріїв визначення достатнього рівня володіння державною мовою, а також, як і хто має визначати цей рівень.

Стаття 9 Закону України “Про вибори Президента України” (2004) проголошує, що на посаду Президента нашої держави можна обрати громадянина України, який володіє державною мовою [9, с. 3]. Така вимога була і в попередніх законодавчих актах щодо обрання Гаранта української Конституції. Президент Л. Кучма за час свого керування так і не оволодів досконало державною мовою, не кажучи вже про його прихильність до рідної мови. А на виборах 2004 року на посаду президента балотувалося чимало тих, хто або не володів державною мовою, або у своїх програмах виступав за надання російській мові статусу державної поряд з українською, а ще гірше, коли у заяві до ЦВК щодо участі кандидатами президентських виборчих перегонів робили граматичні помилки з української мови. Вибори 2006 продемонстрували, що деякі партії та їхні лідери взагалі ігнорували державну мову.

Українська влада розробляла чимало документів, які були спрямовані на відповідальне ставлення політичної еліти і державних службовців до державної мови. Так, у свій час при Президентові України Л. Кучмі Рада з питань мовної політики підготувала і погодила проект постанови Кабінету Міністрів України “Про додаткові заходи по розширенню функціонування української мови”. Ці заходи, зокрема, передбачали переатестацію державних службовців усіх категорій і рангів з урахуванням рівня володіння ними українською мовою і використання її під час виконання службових обов’язків; перевірку стану реалізації державної мовної політики в усіх сферах суспільного життя усіх регіонів держави, зокрема з дотримання органами державної

влади і місцевого самоврядування конституційних вимог щодо вживання мови під час здійснення ними своїх повноважень; недопущення порушень україномовного режиму у повсякденній роботі апаратів органів виконавчої влади і місцевого самоврядування тощо [5, с. 115].

На відсутність чіткої мовної політики, брак волі державної влади та її провідників щодо неухильного дотримання і впровадження української мови в практику державотворення вказав Конституційний Суд України. Своїм рішенням від 14 грудня 1999 року Суд категорично наголосив: “Володіння українською мовою є одним з обов’язків державних службовців” [2, 8].

Звичайно, вирішальну роль у вирішенні мовного питання відіграє політична воля і власний приклад наших провідників і перших осіб держави. Про недолугу мовну політику, яку здійснював у свій час Л. Кучма в українській літературі, уже багато мовлено і сказано. Саме з цього почалась ганебна традиція під час загальнонаціональних виборів розігрувати мовну карту, тобто приносити в жертву українську мову на користь російській. Дії політичних лідерів, державних діячів, та ще й в такій делікатній сфері, як національні традиції та національна мова, мають бути етнонаціонально бездоганними. Цим демонструється їхній власний приклад культури мови й поведінки, зразок для підлеглих. Але подібний взірєць – рідкість, з цим у нас не все гаразд. Послухати, наприклад, трансляцію засідань Верховної Ради України – скільки державних діячів з мандатом народного депутата виголошують промови недержавною мовою, нехтуючи законами й попередженням Конституційного Суду України про обов’язковість “спілкування на всій території України при здійсненні повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування” [6, 8] українською державною мовою.

Ще гірше, коли призначають на високі посади держслужбовців постаті, які не володіють державною мовою, іноді обіцяють за короткий термін оволодіти нею й користуватися у спілкуванні під час виконання службових обов’язків, про те здебільшого ці обіцянки не виконують. Але чи може держава повною мірою здійснити конституційний обов’язок стосовно того, що “держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови у сферах суспільного життя на всій території України” (ст. 10), якщо жодним законом не передбачено обов’язкове володіння її величезним державним апаратом державною мовою. Закон “Про державну службу” і не згадує про державну мову, якою мають володіти чиновники владних структур. Протилежне спостерігаємо в державних установах Росії, де право вступати на державну службу мають громадяни РФ, які “володіють державною мовою...” [5, с. 122–123]. Закон Р.Ф. “О государственном языке Российской Федерации” (2005 р.) вимагає обов’язкового використання державної мови в діяльності федеральних органів влади, суб’єктів федерації та місцевого самоврядування [1, 7].

Отже, українську політичну систему поряд з іншими чинниками переслідує криза легітимації і в мовній політиці. Ніде в національних державах державний чиновник, співробітник служби безпеки, армії, поліції, дипломатії не може ставитися зверхньо, неприязно, нігілістично, а то й вороже до затвердженої в Конституції державної мови. В Україні це цілком можливо. Та більше – вважається мало не нормою.

Ставлення політичного бомонду до державної мови та її утвердження в суспільстві є показником його ідеологічної та національно-патріотичної орієнтації. У травні 2003 року відбулися у Верховній Раді України слухання “Про функціонування української мови в Україні”, на яких була спроба затвердити конкретні й ділові рекомендації для владних структур. Зокрема в них йшлося про необхідність для забезпечення практичного виконання статті 10 Конституції України створити центральний орган виконавчої влади з питань мовної політики; подати до Верховної Ради України проекти концепції державної мовної політики України та загальнодержавної програми розвитку, функціонування і дослідження української мови на 2004–2010 рр. та інші слушні пропозиції. Із 431 депутата забракло духу взяти навіть проект за основу: “за” проголосувало лише 134. Решта 297 або не проголосували (292), або утрималися (2), або були “проти” (3). Важко визначити, скільки з них були етнічними українцями, та й, зрештою, річ не в тім: хоча б ким вони були, але ж представляли і тих 37,5 мільйонів, що за переписом 2001 р. називались українцями, і тих 67,5 відсотка населення, яке вважає свою рідну мову українську. То що ж це за обранці, які ігнорують волю народу? Не кажучи вже про їх національно-державницьку позицію [3, с. 3].

Утвердження української мови як державної, безперечно, потребує часу, що охоплює проміжок життя принаймні двох-трьох поколінь, але було б великою політичною помилкою зволікати із упровадженням низки заходів, які забезпечили б переорієнтацію мовної поведінки нових поколінь українських громадян. У цьому переконує досвід мовно-культурної політики тих народів, які успішно вирішили подібне до наших завдання відродження своєї мови у постколоніальну добу. До таких народів належать чехи, словаки, фіни, литовці, латиші, естонці, хорвати та ін. Цим країнам вдалося відродитися після тривалих мовно-культурних утисків з

боку агресивніших сусідів завдяки приходу до влади патріотично сильної політичної еліти, свідомої своєї відповідальності за долю своєї спільноти. Так перший Президент Чехословаччини Т. Масарик з перших днів свого президентства у 1918 р. недвозначно заявив про колонізаційний характер заселення німцями окраїнних чеських територій. За його урядування національна мова республіки не тільки була проголошена державною, а й через низку законів активно впроваджувалась у суспільне життя. Всі державні урядовці та військові офіцери мусили складати іспит з чеської та словацької мов. Завдяки наполегливості і безкомпромісності в питаннях, що стосувалися захисту прав своєї мови на повноцінне побутування в державі, чеська еліта змогла повернути мову свого народу в германізовану за Австро-Угорщини Прагу та інші чеські міста [6, с. 5].

Успіх відродження національних мов і культур, що пережили тривалий період пригнічення, залежить від поєднання двох чинників: колективної волі до незалежності і свідомість зусиль національної еліти, яка впроваджує в державі мовну політику протекціонізму своєї культурі. Особливо велика відповідальність за долю своєї мови лягає на національну політичну еліту в добу державного будівництва. Показовим тут може бути приклад Ізраїлю, де завдяки ініціативі видатної особи – Еліезара Бен-Іегуди, котрий присвятив своє життя справі відродження івриту, – вдалося здійснити, здавалось би, неймовірне – вдихнути життя в мову, яка протягом багатьох століть була мертвою. Обсяг звершеного можна збагнути, лише врахувавши словник івриту, а до того ж паралельно впроваджувати у живий повсякденний обіг мову, що існувала тільки в писемних текстах релігійного змісту. Чому ж ті євреї, які переїждять до Ізраїлю, доволі швидко починають не лише читати й розмовляти, а й мислити на івриті? Тому що вони не тільки обов'язково вивчають ту мову на курсах за рахунок держави, а й потрапляють, якщо так можна висловитись, у івритомовне середовище: іврит домінує в органах влади, засобах масової інформації, освіті, науці, культурі, виробництві, у друкованій продукції тощо. Так має бути і в нас, але, зрозуміло, з мовою українською. За бажанням можна воскресити навіть мертву або напівмертву мову, за небажанням можна і з цілком живої мови зробити мертву.

У позиції урядовців і членів парламенту виразно проглядає прагнення будь-що зберегти нейтралітет у мовно-культурному протистоянні, що дедалі більше стихійно загострюється. Створюється враження, що наша правляча верхівка хоче водночас і розширити сферу використання української мови, і зберегти сучасний рівень поширення російської мови. Значна частина політичної еліти щодо держави доводить, що мовне питання трактується не з визначальних позицій національної ідеї, національного інтересу, а кон'юнктурно, залежно від аудиторії, електорату чи регіону.

Позиція невтручання влади у мовно-культурні процеси, що відбуваються в Україні, знайшла виправдання в концепції „ненав'язування свого”, яка виникла ще в часи президентства Л. Кравчука внаслідок хибного перенесення антитоталітарних засад ідеологічного плюралізму відкритого суспільства на завдання побудови суверенної держави, що потребують передусім активізації об'єднувальних чинників, а серед них державній мові належить чільна роль. На думку Л. Масенко, „ненав'язування свого” мовно-культурній сфері країни з тяжкою мовною спадщиною тривалого розмивання основ національної своєрідності є хибною у самій своїй суті. Складність конфліктної мовної ситуації України вимагає адекватних ступенів складності зусиль, спрямованих на оздоровлення ситуації. Зволікання в цій справі заганяє „хворобу” всередину, сприяючи її загрозливому розростанню в одну з найтяжчих проблем українського суспільства [8, с. 80–90].

Конституцією України на державу, а значить і на владу, покладено обов'язок забезпечувати „всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя і на всій території України”. Але за весь цей час ми не мали жодного випадку, коли влада покарала б злісних порушників Конституції, які й не приховують, що Конституція чи Конституційний Суд їм не указ!

Країни, що вийшли з радянської імперії, враховуючи мовні проблеми, пов'язані з відсутністю в політичній культурі традицій поваги до рідної мови, ставлять додаткові жорсткі вимоги до державних діячів. Так, в Казахстані перевірка знань державної мови кандидатом у президенти передбачена Конституцією та виборчим законодавством. Іспит складається з письмової роботи, відповіді на запитання та 15-хвилинного виступу державною мовою. Балотуючись на посаду Президента Казахстану Нурсултан Назарбаєв (2005 р.), одержавши позитивну оцінку лінгвістичної комісії на іспиті зі знання державної мови, заявив: „Я виконав вимоги з перевірки знань казахської мови” [11, с. 3].

Серед головних причин невиконання мовного законодавства авторитарним режимом Л. Кучми варто відмітити такі: 1) не виконувалося, найперше, посадовими особами різних рівнів, мовне законодавство, дарма, що його якість настільки недосконала, що воно і без того не спроможне належно захистити державну мову; 2) одна за одною піддавалися забуттю урядові мовні програми та постанови, що були прийняті на виконання мовного законодавства; 3) духом україноприниження та українозневаження перенасичувався інформаційний

простір, насамперед телевізійний; 4) суспільству дедалі активніше нав'язувалася ідея згубної для українського слова офіційної двомовності (а фактично російської одномовності), якої органи влади дотримуються у безлічі випадків вже й на практиці; 5) у деяких областях перехід на офіційну російську одномовність всупереч вимогам Конституції України, і загалом став, по суті, доконаним фактом, що закріплює штучно форсований поділ України на україномовний Захід та російськомовний Схід тощо. Отже, різне розуміння і застосування положень ст. 10 Конституції України призводить до загострення конфліктогенної ситуації на цій підставі.

Як вияв потурання владою часів президентства Л. Кучми подальшому зросійщенню населення України є ліквідація сектора моніторингу мовної та національної політики при секретаріаті Кабінету Міністрів, Ради з питань мовної політики при Президенті України, на які громадськість поклала певні надії... Ці та інші численні факти свідчать, що влада брутально порушує законодавство з мовної політики, мовні права етнічних українців, принижує, зрештою, статус України як держави, її легітимність. Політична еліта як головний чинник реалізації мовної політики не виконує своїх функцій у мовному питанні.

Важливо не формально, а по-державному провести повну атестацію держслужбовців. Влада має стати українською. Про це з усією очевидністю свідчать непоодинокі факти неповаги до української мови, культури, їх неприйняття, мовний режим Верховної Ради, владних структур України, вилучення із Законів про вибори народних депутатів (2001 і 2006 рр.) пункту про обов'язкове володіння кандидатам у депутати державною мовою, видавнича діяльність, ЗМІ, "тихий" саботаж чиновництва програм і нормативних актів, спрямованих на впровадження і захист державної мови. Масове призначення на високі державницькі посади провідників, які, тільки посівши посади, ніби прагнуть вивчати чи спілкуватись українською мовою для годиться, а в середовищі свого оточення і в кабінетах забувають про неї. Подвійні стандарти у мовній політиці посадових осіб, мова в державних установах, у сфері послуг тощо – все це не на користь ні українській мові, ні утвердженню державності й незалежності і, звичайно, іміджу України.

З метою забезпечення чіткої координації усіх гілок державної влади, органів місцевого самоврядування, громадських організацій та творчих спілок бажано:

1 здійснювати постійний моніторинг атестації державних службовців, ураховуючи рівень володіння ними державною мовою, як це визначено Положенням про проведення атестації державних службовців;

2 здійснювати у державі кадрову політику, яка б сприяла тому, щоб на відповідальні посади держслужбовців призначали не тільки професіоналів, а й осіб міцних патріотичних переконань, які обов'язково володіли б українською мовою та використовували її в практичній роботі.

– Кабінету Міністрів України створити Державний Комітет з питань мовної політики, забов'язавши його здійснювати контроль за дотриманням чинного мовного законодавства та належного функціонування державної мови в усіх сферах життєдіяльності суспільства;

– створити ради з захисту і розвитку української мови в усіх областях України та зарубіжних центрах українознавства;

– забезпечити фінансування Державних програм, спрямованих на утвердження державного статусу української мови. З цією метою в Бюджетному кодексі запровадити спеціальний розділ "Фінансування Програми розвитку української мови".

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон Российской Федерации "О государственном языке Российской Федерации" // *Русская правда*. – 2005. – № 30. – С. 8.
2. *Іменем України. Рішення Конституційного Суду України* // *Вісті Конституційного Суду України*. – 2000. – № 30. – С. 8.
3. Карпенко В. *Ці державники цієї країни* // *Слово просвіти*. – 2005. – 10–16 листопада.
4. *Конституція України. Прийнята на П'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1998 р.* – К.: Смолоскип, 1997. – 80 с.
5. Костицький М., Годованець В., Ткаченко Т. *Державна мова в Україні / політико-правовий огляд* // *Політична думка*. – 2000. – № 1–3. – С. 114–130.
6. Куць О.М. *Мовна політика у державотворчих процесах України: Навч. посібник*. – Харків: ХНУ, 2004. – 275 с.
7. *Маніфест української інтелігенції* // *Народна газета*. – 1995. – № 40.
8. Масенко Л.Т. *Мова і політика*. – К.: Соняшник, 1999. – 100 с.
9. *Про внесення змін до Закону України "Про вибори Президента України"* // *Урядовий кур'єр*. – 2004. –

№ 64. – 6 квітня.

10. Реджер Б.Т. Социолінгвістика: цели, методы и проблемы. – М., 1990. – 420 с.

11. Справжній казах Назарбаєв // День. – 2005. – 15 жовтня.

Оксана Зельман

Львівський національний університет імені Івана Франка

ПОЛІТИЧНЕ ЛІДЕРСТВО ЯК ПРЕДМЕТ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ

© Зельман О., 2006

Розглянуто базові детермінанти формування політичного лідера на основі праць теоретиків української політичної думки. Наведено історичні, географічні та психологічні особливості середовища, які позитивно корелюються з політичним лідерством. Особлива увага звертається на формування лідера саме в історії української політичної думки.

Is considered the main determinants of the political leader on the basis of transactionses of the theorists of the Ukrainian political thought. The historical, geographical and psychologic features are adduced, which one positively correspond with political leadership. The special attention addresses on process of formation of the leader just in a history of the Ukrainian political thought.

Історія української політичної думки – поживне поле для “росту” національної свідомості. Саме в цій сфері варто зробити наголос на специфічному аспекті науки формування українського політичного лідера. І якщо говорити про перспективи викладання політології у вищій школі, то однією з важливих проблем є проблема лідерства, зокрема перспектива формування українського політичного лідера. Викладання – це далеко не процес “наповнення” студента інформацією. Подолавши стереотипну систему суб’єктно-об’єктних відносин між педагогом та студентом, ми замінили її суб’єктно-суб’єктною, за якою студент не пасивний засвоювач, а активний замовник знань. Кожен студент – складна емоційно-інформаційна система, з вмонтованим фільтром для відсіювання “непотрібної” інформації, система, що при ефективному включенні в лекцію, кожне слово викладача кодує емоційним навантаженням, система що ідентифікує себе з певними явищами, подіями, людьми, нарешті з тим макрорівнем, на основі якого розвивається його вагома частина особистості, а саме з державою, людьми, нацією, з тим всім з чим він співіснує на єдиній території. Тому викладання має відбивати історичні, географічні та психологічні особливості даного народу, має бути адекватним його світосприйняттю і світорозумінню. Як зазначав К. Ушинський, “російське виховання”, є “французьке виховання”, “англійська система виховання” [7, 12]. А ми дозволимо собі додати, що є “українське виховання”, сформоване специфікою наших традицій, мови, історії, інтелектуального надбання українських вчених, діячів культури, освіти, політики.

В.Ф. Халіпов говорить про таку систему знань, що формується на стику педагогіки і крталогії як